

УДК 94(574)«1940/1991»Назарбаєв
DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288786

Ю. В. Латиш

ORCID: 0000-0001-5884-5522

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Yu. Latysh

Taras Shevchenko National University of Kyiv

НУРСУЛТАН НАЗАРБАЄВ: ВІД РАДЯНСЬКОГО ФУНКЦІОНЕРА ДО АРХІТЕКТОРА НЕЗАЛЕЖНОСТІ КАЗАХСТАНУ

*Nursultan Nazarbayev from Soviet Official to Architect
of the Kazakhstan's Independence*

У статті розглянуто життєвий шлях першого Президента Республіки Казахстан Нурсултана Назарбаєва від народження до проголошення незалежності цієї держави. Метою статті є дослідити формування Н. Назарбаєва як політика й державного діяча, проаналізувати сторінки його трудової біографії, еволюцію поглядів на економічні, екологічні проблеми республіки, політику перебудови, стосунки з союзним центром, його роль у розпаді СРСР та появі незалежного Казахстану. Особливу увагу акцентовано на періоді його навчання в Україні та ставленні до України.

Було встановлено, що Н. Назарбаєв рішуче відстоював економічний суверенітет Казахстану, право республіки розпоряджатися своїми природними ресурсами, вести міжнародну економічну діяльність. При здійсненні реформ керувався принципом: «спочатку економіка, потім політика». Тому Президент Казахстану проводив досить обережну політику, не виступав за незалежність, підтримував ідею нового союзного договору, який на практиці зосереджував всю владу в руках республіканських еліт. Під час ключових моментів останнього періоду існування СРСР Н. Назарбаєв уникав безпосередньої участі в подіях: відмовився від пропозиції обійняти посади прем'єр-міністра, віце-президента СРСР, заступника генерального секретаря ЦК КПРС, не висловлював підтримки, але й не засуджував серпневий путч 1991 р., ухилився від підписання Біловезьких угод про припинення існування СРСР, натомість використовував послаблення центру після путчу для наповнення реальним змістом суверенітету Казахстану.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. політичні погляди лідера Казахстану стрімко еволюціонували: від підтримки перебудови як оновлення «радянського соціалізму» до ринкової економіки під жорстким державним контролем (за зразком «азійських тигрів»), від захисту «оновленої федерації» економічно суверенних республік до цілковитої незалежності. У грудні 1991 р. Н. Назарбаєв взяв на себе місію модератора цивілізованого розлу-

чення колишніх радянських республік. Його політичний феномен базується на величезному життєвому досвіді, глибокому знанні економіки й промисловості країни, обережному ставленні до національного питання, тонкій інтуїції, здатності ухвалювати стратегічні рішення.

Ключові слова: Казахстан, біографія, реформи, модернізація, суверенітет, незалежність, президент.

The article examines the biography of Nursultan Nazarbayev, the first President of the Republic of Kazakhstan, tracing his life from birth to the country's declaration of independence. The objective of the article is to explore Nazarbayev's development as a politician and statesman, examining his career trajectory, his evolving viewpoints on the economic and environmental issues facing the republic, his stance on Perestroika, and his role in the dissolution of the USSR. Particular attention is given to Nazarbayev's educational period in Ukraine and his relations with Ukraine.

Research indicates that N. Nazarbayev championed the economic sovereignty of Kazakhstan, advocating for the republic's right to manage its own natural resources and engage in international economic activities. His governance was steered by the philosophy of prioritizing «economy first, then politics». Consequently, the Kazakh president maintained a prudent approach, not actively seeking independence but endorsing the concept of a new union treaty. During the pivotal moments of the USSR's final stage, N. Nazarbayev remained somewhat detached from the political turmoil, declining offers for high-ranking positions, including Prime Minister and Vice President of the USSR. Moreover, he neither supported nor condemned the 1991 Soviet coup d'état attempt and abstained from attending the signing of the Belovezha Accords in Belarus.

In the late 1980's and early 1990's, N. Nazarbayev's perspective underwent significant transformations: transitioning from backing perestroika as a rejuvenation of «Soviet socialism» to endorsing a state-regulated market economy akin to the approach of the «Asian Tigers»; and shifting from supporting a «renewed federation» of economically sovereign republics to advocating full independence. In December 1991, he played a central role in facilitating the peaceful disbandment of the former Soviet republics. Nazarbayev's political acumen stems from his extensive life experiences, a profound understanding of the nation's economic and industrial landscape, a conscientious approach to national matters, sharp intuition, and a capacity for strategic decision-making.

Keywords: Kazakhstan, biography, reforms, modernization, sovereignty, independence, President.

Понад 30 років тому на руїнах Радянського Союзу з'явилася плеяда нових незалежних держав. Однією з найуспішніших (принаймні за показником ВВП

на душу населення) з пострадянських країн вважається Республіка Казахстан, незалежнення та модернізація якого нерозривно пов'язані з ім'ям першого Президента Нурсултана Назарбаєва (1990–2019).

Життєвий шлях Н. Назарбаєва та розвиток Казахстану під його керівництвом мають досить значну історіографію. Офіційний, часто компліментарний погляд представлено в публікаціях казахстанських дослідників Б. Аягана, А. Ауанасової, А. Габдулліної, Ж. Джунусової, Є. Єртисбаєва, М. Касимбекова, Б. Майлибаєва, Н. Махашева, Ж. Сааданбекова, К. Сарсенбая, Ж. Туймебаєва¹ (Аяган, Б. 1999; Ертисбаєв, Е. 2001; Касымбеков, М. 2008; Майлыбаев, Б. 2001; Махашев, Н. 2008), британського політика Дж. Айткена (Айткен, Дж. 2010), спогадах однокласника С. Єсимбая. Критичний погляд подано в працях політолога М. Казабекової, істориків Н. Масанова і С. Шеретова, діячів опозиції С. Абдільдіна, А. Кажегельдіна, П. Своїка (Казабекова, М. 2008; Шеретов, С. 2003). У російській історіографії найглибші дослідження новітньої історії Казахстану та біографії його першого президента належать Д. Валовому, О. Відовій, Л. Млечіну, Р. Медведєву, в західній домінує бачення американської дослідниці М. Олкотт, згідно з яким країни Центральної Азії «були катапультовані в незалежність» (Olcott, M. 1992, с. 108). Основну увагу в історіографії приділено добі незалежного Казахстану, а здобуття незалежності, ролі Н. Назарбаєва у розпаді СРСР є менш дослідженими.

Наукова новизна дослідження полягає у першій в українській історіографії спробі проаналізувати еволюцію поглядів чільного радянського й компартійного діяча Казахстану на тлі перебудови в СРСР, перетворення його на прибічника спочатку економічної самостійності, а згодом — і політичної незалежності.

Джерельну базу статті становлять різноманітні за формою, змістом (офіційні й особисті), рівнем репрезентативності, характером і походженням джерела: офіційні матеріали державних та партійних органів СРСР і Казахської РСР, публікації в ЗМІ, мемуари.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, історизму й антропоцентризму, що дали змогу розглянути поставлену проблему з позицій неупередженості, з урахуванням конкретних історичних умов та особливостей розвитку Казахстану. Основним методом став біографічний, завдяки застосуванню якого було уточнено факти біографії Н. Назарбаєва. Відповідно до мети й завдань дослідження також використовувалися загальнонаукові (аналізу та синтезу, дедукції та індукції, аналогії) й історичні (історико-порівняльний, історико-системний, історико-типологічний)

¹ Независимый Казахстан и Лидер Нации: (Новейшая история Казахстана и историческая роль Первого Президента Н. А. Назарбаева) / Под ред. Аягана Б. Г. Алматы, 2010; Феномен Нурсултана Назарбаева / сост.: Ж. Туймебаев (рук.) и др. Астана, 2010; Нурсултан Назарбаев. Биография / рук. проекта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана.

методи дослідження, що дало змогу зробити узагальнення, врахувати історичний контекст подій, уникнути політичних стереотипів та упереджень.

Метою статті є характеристика внеску Н. Назарбаєва у здобуття незалежності Казахстану. Їй підпорядковано вирішення таких завдань: дослідити формування Н. Назарбаєва як політика й державного діяча, проаналізувати сторінки його трудової біографії, еволюцію поглядів на економічні, екологічні проблеми республіки, політику перебудови, стосунки з союзним центром, його роль у припиненні існування СРСР та появі незалежного Казахстану.

Нурсултан Назарбаєв народився 6 липня 1940 р. на джайляу (літньому пасовищі в горах) Ушкониір у Заїлійському Алатау в сім'ї Абіша та Альжан Назарбаєвих. У свідоцтві про народження місцем появи на світ було вказано село Чемолган (нині — Шамалган Алматинської обл.).

У радянський час він підкреслював: «Я — син, онук і правнук чабанів» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 9). У сучасній казахстанській історіографії стверджується, що Н. Назарбаєв є прямим нащадком Карасай-батыра — учасника боротьби проти джунгарів у XVII ст.¹ Батько майбутнього президента Абіш був наймитом у заможних селян Нікіфорових у селі Чемолган, а після їх розкуркулення випасав колгоспну отару на джайляу. Мати Альжан походила з родини репресованого мулли. Батьки познайомилися на будівництві Турк-сибу, куди Абіш влаштувався за вільним наймом, а родина Альжан була зигнана на примусові роботи як спецпоселенці. Обоє батьків ледве вміли читати. Спочатку вели кочовий спосіб життя, не мали власного будинку. Потім осіли в інтернаціональному Чемолгані, де з одного боку річки Каскеленки жили казахи, з другого — переселенці з центральної Росії, Дону, України.

У дитинстві Н. Назарбаєву найбільше запам'яталося постійне відчуття голоду: «Цукор, коржики, чай — усі ці “делікатеси” були майже недоступні. Натомість у достатку — солодкі корінці, духмяні ягоди та інший “підніжний корм”, який за допомогою матері я доволі швидко навчився шукати. За тим в основному й жили» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 14).

«Мене будять перед світанком, — згадував експрезидент Казахстану, — я запрягаю віслюка й виїжджаю з села, щоб до шостої ранку встигнути до відкриття крамниці у робітничому селищі (там зараз Каргалінський суконний комбінат). Встаю у величезну чергу і, якщо довкола більш-менш спокійно і мене з неї не викидають, до полудня дістаюся до цього хліба. Хліб чорний, важкий, стиснеш його в руці і вм'ятини від пальців залишаються на скоринці. Відстоюю чергу двічі, іноді тричі, щоб привезти додому одразу буханок десять. Зберігати такий хліб довго не можна. Буханки розрізали й на сонці сушили сухарі. Для всіх велика радість. Але зрідка були й справжні свята — коли отелювалась корова. Зазвичай же рятувало молоко від цієї корови. З нього робили айран — казахський кефір, який їли з товченою кукуру-

¹ Нурсултан Назарбаєв. Біографія / рук. проекта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана. С. 10.

дзою — “талкан”. Якби не це — просто загинули б. Так жили усі довкола, не тільки наша сім’я» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 8–9).

Більша частина вільного часу йшла на допомогу батькам у господарстві. До школи доводилося ходити по 6–7 км. Після чемолганської семирічки Н. Назарбаєв продовжив навчання у Каскеленській школі імені Абая, яку закінчив 1958 р., маючи єдину четвірку з російської літератури. Однак з першої спроби вступити до вищого навчального закладу не вдалося. Деякий час юнак навіть планував вступати до Київського інституту цивільної авіації, але за наполяганням родини та сільських аксакалів забрав документи¹.

У травні 1958 р. було оголошено про початок будівництва Карагандинського металургійного комбінату («Казахстанської Магнітки»). Задовго до пуску перших агрегатів постало питання про підготовку кадрів металургів. Влада поширила заклик: «Казахська молодь — на Казахстанську Магнітку!». Н. Назарбаєв прочитав оголошення в газеті про набір до Теміртауського ФЗУ і отримав комсомольську путівку. Перші враження були гнітючими. Теміртау нагадував «маленький клаптик міста посеред величезного будівельного майданчика» (Назарбаєв, Н. 1985, с. 84). У грудні 1958 р. першу групу робітників (341 особа) направили навчатися на металургійні підприємства (Назарбаєв, Н. 1985, с. 85). 100 казахських юнаків, серед них — і Н. Назарбаєв, опинилися в далекому Дніпродзержинську — в технічному училищі № 8². З цим містом пов’язані два юнацькі роки його життя й теплі спогади назавжди.

Дніпродзержинськ справляв незвичне враження на людей, які не мали уявлення про міське життя та роботу на заводах. «Уявіть собі хлопця-степовика, який уперше опинився на металургійному заводі, — згадував Н. Назарбаєв. — Довкола все гримить, іскри сиплються вогняним дощем, і здається, все на тебе летить і падає. Розплавлений чавун тече як ріка в арику — підійти страшно. Сама думка про те, що в цьому пеклі доведеться провести усе життя зовсім вибивала з колії» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 47). Саме в таких екстремальних умовах загартовувався характер майбутнього глави держави, який невдовзі став старостою групи, займався вільною боротьбою, мав успіхи в навчанні. Викладачка загальної металургії Ніна Биковська відзначала, що він виділявся на тлі інших казахських учнів училища культурою та ввічливістю (Мелешук, М. 2005). Микола Літошко, який працював на ДМЗ, згадував: «Ми разом тренувалися, ходили на Дніпро. Тут він уперше сів у човна. Разом дивилися фільми. Запамятався фільм “Дім, в якому я живу” і наспівували улюблені пісні з фільмів, разом зустрічали Новий 1959 рік»³. Газета «Дзержинець» писала, що молодий казах, який оволодіває професією гор-

¹ Независимый Казахстан и Лидер Нации: (Новейшая история Казахстана и историческая роль Первого Президента Н. А. Назарбаева) / Под ред. Аягана Б. Г. Алматы, 2010. С. 22.

² Они будут металлургами // Знамя Дзержинки. 13 декабря 1958.

³ Друга я нікогда не забуду // Ведомости. 16–18 ноября 1996.

нового, досяг особливих успіхів у навчанні й завжди допомагає товаришам¹. У квітні 1960 р. він закінчив училище з відзнакою, здобувши кваліфікацію «другого горнового 8-го розряду»².

Виступаючи на пленарному засіданні Верховної Ради України 18 листопада 2005 р., Президент Казахстану сказав: «Я відчуваю особливі почуття до вашої гостинної країни, де провів свою студентську юність. Я з великою теплотою згадую роки навчання в Дніпродзержинську, де я пізнав силу духу і красу почуттів українського народу»³. Цю частину промови він виголосив українською мовою.

Після повернення до Теміртау Н. Назарбаєв працював бетонником, чавунником, горновим. 3 липня 1960 р. узяв участь у запуску першої доменної печі комбінату, отримавши перший казахстанський чавун. Ця дата ввійшла в історію як день народження Карагандинського меткомбінату. «Що таке праця горнового? — згадував Н. Назарбаєв. — Це знову-таки важкий лом, щоб скрап розбити, та широка лопата, щоб його витягнути. А там, всередині, пекло, температура близько 2000 градусів. Та ще газ, пил... За зміну випиваєш піввідра солоної води, і стільки ж потім з тебе витікає. Після роботи півгодини приходиш до тямі — під холодним душем» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 66). За плечима першого Президента Казахстану 7 років такого «гарячого» стажу. 1961 р. молодому робітнику було присвоєно звання ударника комуністичної праці (Николаев, Д. 1962).

Побутові умови були жахливі, жити доводилося в неопалюваному гуртожитку. Не було навіть, де одяг просушити, тому брезентові спецівки залишали на морозі — легше було вдягати їх замороженими, ніж вогкими. За відсутності організованого дозвілля головними розвагами молоді були алкоголь та масові бійки; працювати доводилося поряд з учорашніми засудженими (Назарбаєв, Н. 1991, с. 56–58). Не дивно, що вільний час Н. Назарбаєв почав присвячувати громадській діяльності. Так розпочалася його кар'єра в комсомолі, про нього почали писати газети⁴. 1962 р. 21-річного юнака обрали членом ЦК ВЛКСМ. Того самого року він брав участь у VIII Всесвітньому фестивалі молоді й студентів у Гельсінкі.

Громадський активізм відкривав шлях до подальшої кар'єри. Але необхідно було здобути вищу освіту. 1967 р. Н. Назарбаєв закінчив Карагандинський завод-ВТУЗ за спеціальністю «інженер-металург». 1969 р. виявився переломним у житті 29-річного чоловіка: з робітників він перейшов до категорії управлінців. Обіймав посади завідувача промислового відділу Темір-

¹ Дзержинец. 10 февраля 1960.

² Нурсултан Назарбаєв. Биография / рук. проекта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана. С. 41.

³ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України. Засідання тридцять дев'яте. 18.11.2005. URL: bit.ly/3imAlks

⁴ «Приезжайте на Магнитку». Из выступления Н. Назарбаева, горнового доменной печи Карагандинского металлургического завода // Ленинская смена. 28 февраля 1962.

тауського міськкому Компартії Казахстану, секретаря, першого секретаря міськкому ЛКСМ Казахстану, секретаря міськкому Компартії Казахстану, опікувався промисловістю та будівництвом, розбудовою інфраструктури, поліпшенням побутового забезпечення (Назарбаєв, Н. 1985, с. 62), виступив з ініціативою за т. зв. «Казахстанську годину» — поширення ініціативи будівельників тресту «Казметалургбуд» виконувати денну норму за 7 год.

Восени 1973 р. Н. Назарбаєв увійшов до вузького кола партійної еліти СРСР. Його обрали секретарем парткому Карагандинського меткомбінату. Ця посада належала до номенклатури ЦК КПРС. Колектив комбінату налічував 30 тис. осіб, а його партійна організація — понад 2,5 тис. Паралельно з роботою розпочав навчатись у Вищій партійній школі при ЦК КПРС, яку закінчив 1976 р. Головним завданням Н. Назарбаєва на новій посаді стало вирішення проблем, пов'язаних з падінням виробництва, плінністю кадрів, численними аваріями й нещасними випадками. Наприкінці 1976 р. він наважився на сміливий крок — зі сторінок газети «Правда» розкритикував факти бюрократизму та безгосподарності на комбінаті (Назарбаєв, Н. 1976). Цей виступ привернув увагу секретаря ЦК КПРС Михайла Суслова, і кар'єра Н. Назарбаєва почала стрімко розвиватись. У грудні 1979 р. його обрали секретарем ЦК Компартії Казахстану, до сфери відповідальності якого належали промисловість, транспорт і зв'язок. У березні 1984 р. 43-річний Н. Назарбаєв очолив Раду Міністрів Казахстану, ставши наймолодшим керівником уряду республіки в СРСР. Він добре знав економіку, промисловість, відзначався діловитістю, його виступи часто були критичні, але завжди містили конкретні пропозиції. Однак були й певні труднощі, адже Н. Назарбаєв був мало знайомий з сільським господарством (Кунаєв 1994, с. 278).

Повновладним господарем республіки на той час був наближений до Леоніда Брежнєва член Політбюро ЦК КПРС Дінмухамед Кунаєв, який понад 20 років очолював Компартію Казахстану. Спочатку він усіляко підтримував Н. Назарбаєва й допомагав у просуванні кар'єрними щаблями. Але згодом стосунки між ними почали псуватися. У Н. Назарбаєва не складалася співпраця з оточенням «першого», виник конфлікт з його братом, який очолював республіканську Академію наук. Тому «всією душею» голова казахстанського уряду сприйняв квітневий пленум ЦК КПРС 1985 р., на якому Михайло Горбачов виклав перші ідеї перебудови. «Чесно кажучи, моє ставлення до ідей перебудови пояснювалось досить просто, — згадував Н. Назарбаєв, — все, що було пов'язано з “радянською” системою ведення господарства та звітності, мені смертельно набридло. Набридли брехати про перевиконання, набридло перераховувати і “натягувати” економічні бюджети, “творчо” підходити до складання приписок. Навіть те, що так роблять усі, якось не заспокоювало. Так працювати далі було просто огидно — було нестерпно. Я просто жадав змін. Чого гріха таїти — в той час я ще не думав, що

кінцевою метою наших змін стане ринкова економіка і демократія» (Назарбаєв, Н. 2012, с. 38).

У лютому 1986 р. на XVI з'їзді Компартії Казахстану в доповіді про проєкт основних напрямків економічного й соціального розвитку республіки голова Ради міністрів критично відгукнувся про ситуацію в республіці, зокрема заявив, що в низці галузей промисловості зірвано п'ятирічні плани, темпи зростання обсягу виробництва та продуктивності праці виявилися нижчими від запланованих, не виконано завдання по виробництву зернових, у тваринництві процвітають приписки, наявні розтрати й розкрадання, розкритикував АН Казахстану та її президента Аскара Кунаєва. Однак Д. Кунаєв витримав удар і був знову переобраний першим секретарем ЦК КП Казахстану, а невдовзі й членом Політбюро ЦК КПРС. Водночас його спроби змістити Н. Назарбаєва теж не мали успіху (Горбачев, М. 1995, с. 497). На боці голови уряду виступила газета «Правда», яка розмістила гостру статтю про ситуацію в Казахстані (Валовой, Д. & Петрушов, А. 1990). У республіці склалася патова ситуація.

Невдовзі в Москві вирішили відправити Д. Кунаєва на пенсію, а на його місце призначити нову людину — першого секретаря Ульяновського обкому КПРС Геннадія Колбіна, який ніколи не працював у Казахстані. «Очевидно, на думку центральних властей, — припустив Н. Назарбаєв, — республіка залишалась їх вотчиною, і можна було, не радячись ні з ким, призначати і змінювати керівників на свій розсуд, на свій смак» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 178). Тільки за день до пленуму казахстанські керівники дізналися, кого пропонує Політбюро ЦК КПРС. Але партійна дисципліна спрацювала, і 16 грудня 1986 р. за 18 хвилин Г. Колбіна обрали одногослосно.

Це рішення спровокувало народні протести в Алма-Аті, які ввійшли в історію під назвою Желтоксан (від казахського «Желтоқсан көтерілісі» — «Грудневе повстання»). За оцінками казахстанських істориків, виступи молоді були спричинені загальною кризою системи, поглибленою під час перебування. «Друга відлига» з її демократичними гаслами і політикою гласності пробудила самосвідомість людей, їхню активну життєву позицію. Люди повірили в наявність демократії, і спроба змусити жити по-старому наштовхнулася на протест (Козыбаєв, М. 2000). За словами Н. Назарбаєва, «Желтоксан не був виступом одного народу проти іншого, а став першим виразом протесту мільйонів людей, спрямованих до свободи, проти гніту тоталітарної системи... Наші юнаки та дівчата стали першими провісниками свіжого вітру змін, що приніс довгоочікувану свободу не тільки Казахстану, але і багатьом народам Європи і Азії»¹.

Стосунки нового партійного лідера Казахстану з місцевими кадрами одразу не склалися. Г. Колбін намагався позбутися небезпечного суперника, нео-

¹ Нурсултан Назарбаєв. Біографія / рук. проєкта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана. С. 94.

дноразово пропонуючи перевести Н. Назарбаєва на іншу роботу до Москви¹. До протистояння «у верхах» додалися економічні проблеми, зростання збитковості підприємств, інфляція, напружені міжнаціональні відносини, робітничий рух. Червневий страйк шахтарів Караганди 1989 р. охопив 10–15 тис. осіб. У Москві зрозуміли, що Г. Колбін неспроможний утримати ситуацію під контролем. У травні 1989 р. перший З'їзд народних депутатів СРСР затвердив його головою Комітету народного контролю. Постало питання про обрання першого секретаря ЦК Компартії Казахстану. Вперше вибори відбувалися таємним голосуванням. 22 червня 1989 р. пленум ЦК КП Казахстану обрав Н. Назарбаєва першим секретарем (за було подано 154 голоси, проти — 4).

За кілька тижнів до того Н. Назарбаєв заявив про себе як політика загальносоюзного масштабу. У виступі 30 травня 1989 р. на Першому з'їзді народних депутатів СРСР він різко критикував економічну політику уряду Миколи Рижкова, емісію, відомчий диктат, хижацьке використання природних ресурсів, виступав за децентралізацію управління економікою, впровадження госпрозрахунку, запропонував розширити права республік як рівноправних, суверенних членів федеративного союзу за формулою: «тільки сильна республіка — основа сильного центру». Особливу увагу було приділено екологічним проблемам Казахстану: катастрофі Аральського моря, проблемам семіпалатинського ядерного полігону, дефіциту водних ресурсів, деградації земель. Головною думкою виступу стало, що багатючий сировинними ресурсами Казахстан контролює лише 7% власної промисловості і змушений «ходити з простягнутою рукою у московських кабінетах»².

У промові «Час пошуку, дій, оновлення» після обрання на посаду першого секретаря ЦК КП Казахстану Н. Назарбаєв заявив, що буде дотримуватися положень, висунутих у виступі 30 травня і назвав той виступ спільною платформою депутатів від Казахстану (Назарбаєв, Н. 2009, с. 24). На зустрічі з інтелігенцією 27 червня 1989 р. він дав ширшу картину стану економіки в республіці та необхідних реформ. Основними завданнями проголошувались послідовний підйом економіки та поглиблення демократизації. Н. Назарбаєв чітко висловився за розмежування компетенцій союзного центру та республік, передачу підприємств товарів народного споживання, агропромислового комплексу, всієї невиробничої сфери до компетенції республік, посилення самостійності республік в економіці, соціальному та культурному розвитку, охороні природи, надання права республікам розпоряджатися всіма зекономленими коштами, визначати, що будувати й виробляти, проголошення курсу на вирівнювання соціального розвитку республік, збільшення рес-

¹ Независимый Казахстан и Лидер Нации: (Новейшая история Казахстана и историческая роль Первого Президента Н. А. Назарбаева) / Под ред. Аягана Б. Г. Алматы, 2010. С. 43–44.

² Первый Съезд народных депутатов СССР: 25 мая — 9 июня 1989 г. Стенографический отчет. Т. I. Москва, 1989. С. 495–501.

публіканської частки валютного виторгу за експортовану продукцію (Назарбаєв, Н. 2009, с. 39, 41–42).

Першим успіхом нового очільника Казахстану стало припинення страйків. 21 липня 1989 р. він вилетів до Караганди, де на мітингу заявив, що виступає за самостійність, госпрозрахунок, об'єднання вугільних підприємств в асоціації, виборність усіх керівників. «Я не прийшов сюди вас у чомусь обманювати. Але проблеми ми вирішуватимемо», — підсумував Н. Назарбаєв (Песнев, С. 2019). «Ми проговорили з шахтарями кілька годин, — згадував керівник Казахстану пізніше. — Я уважно вислуховував їх вимоги, терпляче пояснював, що справа не тільки у добрій волі влади, але й у її реальних можливостях, які об'єктивно залежать від становища справ у країні. Потім я попросив шахтарів висунути своїх представників, і ми продовжили переговори уже за участі відповідальних міністрів в адміністрації комбінату “Карагандавугілля”. Завершилися вони тільки під ранок» (Назарбаєв, Н. 2017, с. 28). Зрештою вдалося знайти компроміс, і першочергові шахтарські потреби було вирішено. Виступаючи перед гірниками, Н. Назарбаєв пообіцяв, що підприємства союзного підпорядкування невдовзі перейдуть у республіканську юрисдикцію¹, адже на той момент 93% промисловості Казахстану перебувало в союзному підпорядкуванні.

Н. Назарбаєв одразу проявив себе прихильником економічного суверенітету Казахстану, який тоді був дотаційною сировинною республікою, не здатною вирішувати соціальні питання за рахунок власних коштів, завозив близько 44% товарів народного споживання. Деформація структури народного господарства, нав'язана союзним центром, призвела до того, що ставка робилася на видобувну промисловість, а переробні галузі відставали. 70% продукції з республіки вивозилось у формі сировини. Питома вага наукоємних галузей у Казахстані була найнижчою в СРСР (46% проти 61%) (Назарбаєв, Н. 2009, с. 121–122). За ініціативи Н. Назарбаєва було розроблено концепцію самоврядування та самофінансування республіки. Землю та природні багатства пропонувалося вилучити з-під економічного диктату Москви та оголосити власністю республіки. Економічна самостійність мала оптимізувати структуру народного господарства, вирівняти рівень соціального розвитку регіонів, підняти відповідальність кожного за результати праці. В обмін на право самостійної господарської та зовнішньоекономічної діяльності Казахстан був готовий відмовитися від дотацій з союзного бюджету. Але керівництво СРСР цю концепцію відкинуло (Назарбаєв, Н. 2009, с. 119–131; Назарбаєв, Н. 2017, с. 29).

Фундаментальними принципами казахстанської модернізації Н. Назарбаєв визначив гасла: «Спочатку — економіка, потім — політика» та «Еволюція, а не революція» (Назарбаєв, Н. 2017, с. 18–21). Будучи прихильником

¹ Независимый Казахстан и Лидер Нации: (Новейшая история Казахстана и историческая роль Первого Президента Н. А. Назарбаева) / Под ред. Аягана Б. Г. Алматы, 2010. С. 56–57.

стабільної влади як запоруки успішних реформ, Н. Назарбаєв орієнтувався на політичну й економічну систему «азійських тигрів». Велике враження на нього справило знайомство з президентом Південної Кореї Ро Де У. Пізніше він тісно спілкувався з сингапурським реформатором Лі Куан Ю. На початку 1990-х рр. Н. Назарбаєв заявляв, що «самокерована економіка без влади й дисципліни — це тільки міф, солодкі мрії» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 109). Це означало, що влада, яку поступово втрачав союзний центр, концентруватиметься в руках першої особи. 22 лютого 1990 р. Н. Назарбаєв обрали головою Верховної Ради КазРСР. У виступі після обрання він заявив, що відповідно до Декларації про утворення СРСР Казахстан (на момент прийняття декларації не був окремою республікою) не передавав права власності на свою територію нікому, тому необхідно розпочати розробку законів, «виходячи з позиції власника на своїй території» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 172). Також декларувався намір ініціювати перегляд союзного договору 1922 р. (Казахстан не належав до його підписантів) та прийняття нового закону про державний устрій СРСР. Н. Назарбаєв висунув ідею розширити зовнішньоекономічні зв'язки Казахстану, налагодити відносини з іноземними компаніями, створити вільні економічні зони (Назарбаєв, Н. 2009, с. 171). Верховна Рада КазРСР заявила, що залишає за собою право оголосити республіканською власністю землю, її надра, води, ліси та інші природні ресурси.

24 квітня 1990 р. було засновано пост Президента Казахської РСР. Першого президента обирала Верховна Рада на 6 років, у подальшому вибори мали стати всенародними. Того самого дня президентом було обрано Н. Назарбаєва. У першій промові на новій посаді він заявив, що предметом особливої турботи президентської влади стане зміцнення «національної державності, політичного суверенітету КазРСР, наповнення його новим, реальним змістом у межах радянської соціалістичної федерації» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 188). Заснування поста президента справило вирішальний вплив на формування політичної системи Казахстану та забезпечило спадковість влади після краху СРСР.

Виступаючи за економічний суверенітет Казахстану, Н. Назарбаєв разом з тим не порушував питання про незалежність і підкреслював: «ми не мислимо себе поза межами радянської федерації» (Назарбаєв, Н. 1991, с. 181). У жовтні 1990 р. Казахстан передостанньою з радянських республік прийняв Декларацію про державний суверенітет. Президент КазРСР виступав одним з головних ідеологів переходу відносин республік із союзним центром на принципово нову основу. Новий договір мав базуватися на принципах рівноправності, добровільності й вільного виходу з союзу, чіткого розмежування повноважень союзу та республіки. 1990 р. Н. Назарбаєв ініціював розробку казахстанського варіанту союзного договору. Ця модель була вперше презентована у телезверненні до народу Казахстану 10 вересня 1990 р. «За єдність і консолідацію». Сутність нового договору глава КазРСР сфор-

мулював так: республіки отримують виняткове право на володіння й користування землею, її надрами, водами, повітряним простором, економічним і науково-технічним потенціалом, натомість на власний розсуд делегують союзним органам частину повноважень у фундаментальних дослідженнях, оборонних програмах, єдиної енергосистеми, атомної енергетики, космосу (Назарбаєв, Н. 2009, с. 68). Пізніше він сформулював принцип: «Республіки мають право робити все, що не віднесено до відання Союзу РСР» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 306). Хоча Н. Назарбаєв уживав вислів «оновлена федерація», заявляв, що «не можна шарахатися ні в бік конфедерації, ані в бік унітарної держави» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 189), по суті, йшлося про конфедеративний устрій майбутнього союзу. Республіки мали стати суб'єктами міжнародного права, самі визначати обсяг повноважень, який делегують центрові, а в основу союзного договору покладалися б прямі угоди між ними¹.

20 грудня 1990 р. на IV з'їзді народних депутатів СРСР Н. Назарбаєв заявив, що «парад суверенітетів» спричинений паралічем центральної влади, невдалими економічними реформами уряду, відомчим егоїзмом. «Звідси і розвал економіки, й зростання злочинності і кров міжнаціональних конфліктів. Чи можна кидати камінь у республіки, які намагаються хоч яким-небудь способом відгородити себе від дестабілізуючої політики центру? Чи можна звинувачувати їх у сепаратизмі лише за те, що вони виражають нормальні почуття самозбереження під час хаосу, що насувається?» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 349–350), — запитував керівник Казахстану.

Тим часом економічна криза в Казахстані, як і в цілому СРСР, наростала. До початку 1990 р. з 1101 назв товарів широкого вжитку в продажі було тільки 56². 1990 р. вперше за багато років було зафіксовано зниження національного доходу, обсягу промислового виробництва, продуктивності праці, отриманого прибутку, скоротилися обсяги капітальних вкладень, побудови житла й соціальної інфраструктури, виробництва основних харчових продуктів. У лютому 1991 р. Н. Назарбаєв на сесії Верховної Ради КазРСР констатував: «Ми перебуваємо біля останньої межі, за якою може настати повний розпад Союзу РСР» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 367).

Президент Казахстану ініціював стрімкі реформи. Вживалися рішучі заходи для стабілізації ситуації, подолання сировинної спрямованості економіки республіки, впровадження ринкових механізмів господарювання. У 1990–1991 рр. було прийнято закони про власність, основні принципи зовнішньоекономічної діяльності, вільні економічні зони, іноземні інвестиції, вдалося укласти угоду про розробку Тенгизького нафтового родовища з компанією «Шеврон». 1990 р. була прийнята «Програма стабілізації економіки та переходу до ринкових відносин», яка передбачала приватизацію дер-

¹ Нурсултан Назарбаєв. Біографія / рук. проекта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана. С. 215–216.

² Нурсултан Назарбаєв. Біографія / рук. проекта М. Б. Касымбеков. 2012. Астана. С. 51.

жавної власності. У червні 1991 р. Н. Назарбаєв міг констатувати, що в республіці створено недержавний сектор економіки — акціонерні товариства, кооперативи, орендні й колективні підприємства, фермерські господарства, спільні підприємства з зарубіжними партнерами, в яких зайнято сотні тисяч людей (Назарбаєв, Н. 2009, с. 399).

На тлі подій у сусідніх республіках й етнічно строкатого населення (за переписом 1989 р., казахи становили 40,1%, росіяни — 37,4%, німці — 5,8%, українці — 5,4%), після підігрітих подіями Желтоксану та централізаторською політикою Г. Колбіна міжнаціональних суперечностей, російських претензій на Північний Казахстан, які озвучив О. Солженіцин, Н. Назарбаєву вдалося уникнути значних міжнаціональних конфліктів. Національною політикою він розпочав цікавитися ще в радянський період і був переконаний, що економіка та політика залежні від соціального самопочуття, яке в умовах поліетнічного Казахстану визначалося насамперед стабільністю міжнаціональних відносин¹. У промові з нагоди вступу на посаду Президента КазРСПР Н. Назарбаєв засуджував пропаганду міжнаціональної ворожнечі, націоналістичних і шовіністичних гасел, обіцяв добиватися, «щоб будь-яка людина, якої б національності вона не була, відчувала себе у Казахстані спокійно, жила й працювала з упевненістю у завтрашньому дні» (Назарбаєв, Н. 2009, с. 202–203). Розпочалося формування казахстанської моделі поліетнічної держави, яка передбачає: 1) унітарність; 2) цілеспрямований розвиток казахського культурного ядра при одночасному розвитку інших етносів; 3) збалансовану мовну політику (у вересні 1989 р. було прийнято компромісний Закон про мови, який проголосив казахську мову державною, а російську — мовою міжнаціонального спілкування); 4) принцип світської держави. У казахстанській моделі закладено об'єднувчий принцип: «Єдність через різноманіття» (Назарбаєв, Н. 2017, с. 150).

Кандидатура Н. Назарбаєва неодноразово розглядалася на найвищій посаді в СРСР: голови уряду, віце-президента, заступника генерального секретаря ЦК КПРС. Такі ідеї були популярні в оточенні М. Горбачова (Примаков, Е. 2003, с. 12). Але, відчуваючи кризу союзного центру, Н. Назарбаєв виставляв наперед неприйнятні умови, зокрема хотів бути одночасно і віце-президентом, і головою уряду, а також отримати вотум довіри від парламентів усіх республік. Зрештою від поста віце-президента він відмовився з такою аргументацією: «Я ж не Івашко, який дає телеграму з Москви до Києва — хлопці, прощайте, я тут залишився заступником генсека, а ви там живіть самі. Я повинен прийти додому, запитати парламент, який мене обрав, пленум ЦК повинен зібрати, у них запитати» (Валовой, Д. 1993, с. 139).

Під час ключових моментів останнього періоду існування СРСР Н. Назарбаєв уникав безпосередньої участі в подіях. Він не засудив, але й не під-

¹ Н. А. Назарбаєв — основоположник казахстанської моделі міжетнічного і міжконфесійного согласія / Сост.: А. Н. Нысанбаев, А. Г. Косиченко. Алматы, 2010. С. 184.

тримав серпневий путч (Назарбаєв, Н. 2009, с. 453–457). Як тонкий східний політик, президент Казахстану демонстрував лояльність до М. Горбачова, але паралельно вів перемовини з керівниками Росії, України та Білорусі, виступав неформальним лідером глав республік Центральної Азії, намагався налагодити прямі відносини з західними політиками. За словами чинного президента Казахстану Касим-Жомарта Токаєва, Н. Назарбаєв як досвідчений політик прекрасно розумів, що радянська держава опинилася на межі розвалу. Тому в критичний період історії він не став брати участь у політичних іграх, що розгорнулись у керівництві колишнього Союзу (Токаєв, К.-Ж. 2020). Натомість використовував послаблення центру після путчу для наповнення реальним змістом суверенітету Казахстану. 26 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР Н. Назарбаєв заявив, що «оновлений союз» уже не може бути федерацією, республіки повинні мати власні армії та вести власну зовнішню політику, а до компетенції союзних органів мають належати тільки охорона кордону, спільний контроль над ядерною зброєю, спільне вироблення «загальних напрямів» міжнародних відносин. Не мало існувати ні союзного уряду, ані союзного парламенту (Назарбаєв, Н. 2009, с. 479–482).

29 серпня 1991 р. президент Казахстану видав указ про закриття Семіпалатинського випробувального ядерного полігону. Перший державний акт суверенного Казахстану послав важливий сигнал світові: нова держава прагне звільнитися від ядерної загрози. Також було видано укази про переведення підприємств в організації союзного підпорядкування у відання уряду КазР-СР, про створення золотого й алмазного фондів, про забезпечення самостійності зовнішньоекономічної діяльності Казахстану. Будучи переконаним, що в нових умовах тільки довіра народу дасть мандат на дії в складній обстановці, Н. Назарбаєв ініціював всенародні вибори президента, і 1 грудня 1991 р. переміг на безальтернативній основі з результатом 98,77%.

Н. Назарбаєв вирішив ухилитися від візиту до Білорусі та підписання Біловезьких угод і таким чином уник слави «руйнівника» Радянського Союзу (Ельцин, Б. 2008, с. 146). Можливо, завдяки цьому його політична кар'єра виявилася набагато довшою, ніж у підписантів. Водночас глава Казахстану не підтримав ідею створити конфедерацію центральноазійських держав на противагу СНД як союзу слов'янських республік. «16 грудня 1991 року — згадував Н. Назарбаєв, — ми, прийнявши спеціальний закон, оголосили всьому світу, що Казахстан — відтепер незалежна держава. Ми разом стали засновниками і свідками початку нової ери нашої державності. Пишаюся тим, що саме на долю мого покоління випала велика честь втілювати вікові сподівання наших предків»¹. В останні дні формаль-

¹ Нурсултан Назарбаєв прийняв участь в прізничному концерте, посвященном Дню независимости // Официальный сайт первого Президента Республики Казахстан Елбасы Нурсултана Назарбаева. 13.12.2019. URL: bit.ly/3AgeDoB

ного існування СРСР президент Казахстану взяв на себе роль модератора цивілізованого розлучення, організувавши зустріч глав незалежних республік в Алма-Аті, де 21 грудня 1991 р. було підписано декларацію про створення СНД і констатовано припинення існування СРСР.

Таким чином, політичний феномен Н. Назарбаєва базується на величезному життєвому досвіді (пройшов усі щаблі — від робітника до президента), глибокому знанні економіки й промисловості країни, обережному ставленні до національного питання, тонкій інтуїції, здатності ухвалювати стратегічні рішення й водночас здатності вичікувати в складних ситуаціях (під час серпневого путчу, підписання Біловезьких угод). Його політичні погляди стрімко еволюціонували: від підтримки перебудови як оновлення «радянського соціалізму» до ринкової економіки під жорстким державним контролем (за зразком «азійських тигрів»), від захисту «оновленої федерації» економічно суверенних республік до цілковитої незалежності. Скориставшись перманентним послабленням союзного центру під час перебудови, Н. Назарбаєв вибудував вертикаль сильної президентської влади, що сприяло безконфліктному переходу до незалежності. Водночас, як і в низці інших союзних республік, у Казахстані боротьба проти диктату союзного центру завершилася встановленням жорсткого президентського режиму, далекого від демократичних стандартів.

Айткен, Дж. 2010. *Нурсултан Назарбаєв и созидание Казахстана*. Москва.

Аяган, Б. Г. 1999. *Апогей и закат советского социализма. Казахстанский полигон (1970–1990 годы)*. Алматы.

Валовой, Д. & Петрушов А. 1986. *Время требует. Правда*. 19 февраля.

Валовой, Д. 1993. *Кремлевский тупик и Назарбаєв*. Москва.

Горбачев, М. С. 1995. *Жизнь и реформы*: В 2 кн. Кн. 1. Москва.

Ельцин, Б. 2008. *Записки президента: Размышления, воспоминания, впечатления*. Москва.

Ертысбаєв, Е. К. 2001. *Казахстан и Назарбаєв: логика перемен*. Астана.

Казебаєв, М. 2008. Особенности политической модернизации в Казахстане. *Актуальные проблемы политики и политологии в России*, Москва. С. 255–261.

Касымбеков, М. Б. 2008. *Первый. Очерки о Президенте Республики Казахстан*. Астана.

Козыбаєв, М. К. 2008. Декабрь 1986 года: факты и размышления. *Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски*: В 2 кн. Кн. 1. Алматы. С. 224–254.

Кунаєв, Д. 1994. *От Сталина до Горбачева (В аспекте истории Казахстана)*. Алматы.

Майлыбаєв, Б. А. 2001. *Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы: опыт политико-правового исследования*. Алматы.

Махашев, Н. М. 2008. *Казахстан эпохи Нурсултана Назарбаєва*. Алматы.

Мелешук, Н. & Неезжалый, А. 2005. Нурсултан Назарбаєв: «Украина для меня — как первая любовь!». *Столичные новости*, 22–28 ноября.

Назарбаєв, Н. 1976. Причислен к отстающим. Что мешает хорошей работе Карагандинского металлургического комбината? *Правда*. 29 декабря.

Назарбаєв, Н. А. 1985. *Стальной профиль Казахстана*. Алма-Ата.

Назарбаєв, Н. 1991. *Без правых и левых*. Москва.

- Назарбаев, Н. А. 2009. *Избранные речи*. Т. 1. 1989–1991. Астана.
- Назарбаев, Н. А. 2012. *В сердце Евразии*. Алматы.
- Назарбаев, Н. 2017. *Эра независимости*. Астана.
- Николаев, Д. 1962. Нурсултан — рабочий человек. *Социалистическая Караганда*. № 6 апреля.
- Песнев С. 2019. Тридцать лет спустя. *Индустриальная Караганда*. 27 июля. [Online]. Available at: bit.ly/3rTE8z
- Примаков Е. Назарбаев — политик, служащий обществу. 2003. *Экономист*. № 11. С. 12–16.
- Токаев К.-Ж. 2020. Уроки исторической личности. *Egemen Qazaqstan*, 2 июля. [Online]. Available at: bit.ly/2TVpNj1
- Шеретов С. Г. 2003. *Новейшая история Казахстана (1985–2002 гг.)*. 2-е изд., перераб. и доп. Алматы.
- Olcott M. B. 1992. Central Asia's Catapult to Independence. *Foreign Affairs*. Summer. Vol. 71. № 3. P. 108–130.
- Aitken, J. 2010. *Nursultan Nazarbaev i sozidanie Kazakhstana [Nazarbayev and the Making of Kazakhstan: From Communism to Capitalism]*. Moskva: Hudozhestvennaya literatura. [In Russian].
- Ayagan, B. G. 1999. *Apogey i zakat sovetskogo soczializma. Kazakhstanskij poligon (1970–1990 gody) [The Apogee and Decline of Soviet Socialism. Kazakhstani Proving Ground (1970–1990)]*. Almaty. [In Russian].
- Valovoj, D. & Petrushov, A. 1986. Vremya trebuet [Time Takes]. *Pravda*. Febr. 19. [In Russian].
- Valovoj, D. 1993. *Kremlevskij tupik i Nazarbaev [Kremlin Impasse and Nazarbayev]*. Moskva: Molodaya gvardiya. [In Russian].
- Gorbachev, M. S. 1995. *Zhizn` i reformy [Life and Reforms]*: in 2 vols. Vol. 1. Moskva: Novosti. [In Russian].
- Yeltsin, B. 2008. *Zapiski prezidenta: Razmyshleniya, vospominaniya, vpechatleniya [The Struggle for Russia]*. Moskva: ROSSPEN. [In Russian].
- Ertysbaev, E. K. 2001. *Kazakhstan i Nazarbaev: logika peremen [Kazakhstan and Nazarbayev: the Logic of Change]*. Astana: Elorda. [In Russian].
- Kazabekova, M. 2008. Osobennosti politicheskoy modernizaczii v Kazakhstane [Features of Political Modernization in Kazakhstan]. *Aktualnye problemy politiki i politologii v Rossii*. S. 255–261. [In Russian].
- Kasymbekov, M. B. 2008. *Pervyy. Ocherki o Prezidente Respubliki Kazakhstan [First. Essays on the President of the Republic of Kazakhstan]*. Astana: Foliant. [In Russian].
- Kozybaev, M. K. 2000. «Dekabr 1986 goda: fakty i razmyshleniya», *Kazakhstan na rubezhe vekov: razmyshleniya i poiski [December 1986: Facts and Thoughts]*: v 2 t. T. 1. Almaty: Gylym. S. 224–254. [In Russian].
- Kunaev, D. 1994. *Ot Stalina do Gorbacheva (V aspekte istorii Kazakhstana) [From Stalin to Gorbachev]*. Almaty: Sanat. [In Russian].
- Majlybaev, B. A. 2001. *Stanovlenie i evolyucziya instituta Prezidenta Respubliki Kazakhstan: problemy, tendenczii, perspektivy [Formation and Evolution of the Institution of the President of the Republic of Kazakhstan: Problems, Trends, Prospects]*. Almaty: Arys. [In Russian].
- Makhashev N. M. 2008. *Kazakhstan epokhi Nursultana Nazarbaeva [Kazakhstan of the Era of Nursultan Nazarbayev]*. Almaty: Olke. [In Russian].
- Meleshhuk, N. & Neezhaly'y, A. 2005. Nursultan Nazarbaev: «Ukraina dlya menya — kak pervaya lyubov!» [Nursultan Nazarbayev: «Ukraine is Like my First Love!»]. *Stolichnye novosti*, Nov. 22–28. [In Russian].

- Nazarbaev, N. 1976. Prichislen k otstayushhim. Chto meshaet khoroshej rabote Karagandinskogo metallurgicheskogo kombinata [Ranked Among the Laggards. What Hinders the Good Work of the Karaganda Metallurgical Plant?]. *Pravda*. Dec. 29. [In Russian].
- Nazarbaev, N. A. 1985. *Stalnoj profil Kazakhstana [Steel Profile of Kazakhstan]*. Kazakhstan: Alma-Ata. [In Russian].
- Nazarbaev, N. 1991. *Bez pravyykh i levykh [No Rightists Nor Leftists]*. Moskva: Molodaya gvardiya. [In Russian].
- Nazarbaev, N. A. 2009. *Izbrannye rechi [Selected Speeches]*. T. 1. 1989–1991. Astana: ID «Saryarka», 2009. [In Russian].
- Nazarbaev, N. A. 2012. *V serdche Evrazii [The Heart of Eurasia]*. Almaty. [In Russian].
- Nazarbaev, N. 2017. *Era nezavisimosti [The Era of Independence]*. Astana. [In Russian].
- Nikolaev, D. 1962. Nursultan — rabochij chelovek [Nursultan is a Worker], *Soczialisticheskaya Karaganda*. Apr. 6. [In Russian].
- Pesnev, S. 2019. Tridcat let spustya [Thirty Years After]. *Industrialnaya Karaganda*, Jul. 27. [Online]. Available at: bit.ly/3rRTE8z [In Russian].
- Primakov, E. 2003. Nazarbaev — politik, sluzhashhij obshchestvu [Nazarbayev is a politician serving society], *Ekonomist*. № 11. P. 12–16. [In Russian].
- Tokayev, K.-J. 2020. Uroki istoricheskoy lichnosti [The Lessons from a Historical Personality]. *Egemen Qazaqstan*. Jul. 2. [Online]. Available at: bit.ly/2TVpNj1 [In Russian].
- Sheretov, S. G. 2003. *Novejshaya istoriya Kazakhstana (1985–2002 gg.)* [Recent History of Kazakhstan (1985–2002)]. Almaty: Yurist. [In Russian].
- Olcott M. B. 1992. Central Asia's Catapult to Independence. *Foreign Affairs*. Summer. T. 71. № 3. S. 108–130.

УДК 94(73)092:327,5(53+569,4)
DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288787

В. Ю. Бузань

ORCID: 0000-0001-8645-0720

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

V. Buzan

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ РІЧАРДА НІКСОНА ЩОДО АРАБСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ (1969–1974 pp.)

*Richard Nixon Administration's Policy
on the Arab-Israeli Conflict (1969–1974)*

У статті аналізується політика США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту за часів президентства Р. Ніксона. Автор простежив формування концептуальних засад політики США щодо арабсько-ізраїльського